IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

MUDDATLI HARBIY XIZMATCHILARNI FUQAROLIK HAYOTIGA MOSLASHTIRISHDA KASBIY YO‘NALTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Niyazov Abror
Osiyo Xalqaro universiteti
Pedagogika yo‘nalishi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24103034

Annotatsiya. Maqolada muddatli harbiy xizmatni o‘tab bo‘lgan yoshlarning fuqarolik muhitiga qaytish jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy-kasbiy qiyinchiliklar tahlil qilinadi hamda bu jarayonni yengillashtirishda kasbiy yo‘naltirishning o‘rni pedagogik nuqtai nazardan asoslab beriladi. Muallif kasbiy yo‘naltirishni bir martalik maslahat emas, balki xizmat davridan boshlanib, zaxiraga bo‘shatilgandan keyin ham davom etadigan uzluksiz jarayon sifatida talqin qiladi. Tadqiqot natijasida diagnostik, motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-texnologik, kompetensiyalarni transfer qilish hamda ijtimoiy-sheriklik mexanizmlaridan iborat yaxlit model taklif etiladi va uni amaliyotga joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.
Kalit so‘zlar: muddatli harbiy xizmatchi, fuqarolik hayotiga moslashuv, kasbiy yo‘naltirish, pedagogik mexanizm, kasbiy o‘z-o‘zini belgilash, kompetensiyalar transferi, kattalar ta’limi.

Аннотация. В статье рассматриваются социально-профессиональные трудности, с которыми сталкиваются уволенные в запас военнослужащие срочной службы при возвращении к гражданской жизни, и обосновывается педагогическая роль профессиональной ориентации в этом процессе. Профориентация трактуется как непрерывный процесс, начинающийся в период службы и продолжающийся после увольнения. Предложена модель, объединяющая диагностический, мотивационно-ценностный, содержательно-технологический, компетентностно-трансферный и социально-партнёрский механизмы.
Ключевые слова: военнослужащий срочной службы, адаптация к гражданской жизни, профессиональная ориентация, педагогический механизм, перенос компетенций.

Abstract. The article examines the socio-professional challenges faced by conscript servicemen returning to civilian life after discharge and substantiates the pedagogical role of career guidance in this transition. Career guidance is interpreted as a continuous process that begins during service and continues after release to the reserve. A model is proposed that integrates diagnostic, motivational-value, content-technological, competence-transfer and social-partnership mechanisms.
Keywords: conscript servicemen, civilian reintegration, career guidance, pedagogical mechanism, competence transfer, adult education.

KIRISH

Harbiy xizmat yosh insonning hayotida alohida bosqich hisoblanadi: u qat'iy tartib-intizom, jamoaviy mas'uliyat va aniq ierarxiyaga asoslangan muhitda bir necha oy yoki yil davomida shakllanadi. Biroq xizmat muddati tugagach, sobiq askar mutlaqo boshqa mantiq asosida ishlaydigan fuqarolik jamiyatiga qaytadi. Bu yerda u mustaqil qaror qabul qilishi, mehnat bozoridagi raqobatga dosh berishi, ta'lim yo'nalishini tanlashi va o'z kasbiy kelajagini o'zi loyihalashi zarur bo'ladi. Aynan shu o'tish davrida yoshlar sezilarli psixologik bosim va ijtimoiy noaniqlikka duch keladi.

Muddatli harbiy xizmatchilarning ko'pchiligi xizmatga maktab yoki kasb-hunar ta'limidan so'ng darhol chaqiriladi, ya'ni ular hali barqaror kasbiy tajribaga ega bo'lmagan bo'ladi. Shu sababli zaxiraga bo'shatilgan yigitlar uchun asosiy masala "qaysi ishga qaytish" emas, balki "qaysi kasbni tanlash" va "qanday qilib unga erishish" masalasidir. Agar bu savollarga o'z vaqtida javob topilmasa, ishsizlik, ijtimoiy passivlik, norasmiy bandlik yoki deviant xulq-atvor xavfi ortadi. Demak, kasbiy yo'naltirish moslashuv jarayonining yordamchi emas, balki markaziy tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarni ish bilan ta'minlash, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirishga oid davlat siyosati izchil amalga oshirilmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda uzluksiz ta'lim, kasbiy tayyorgarlik va kattalar ta'limi alohida yo'nalishlar sifatida mustahkamlangan. Shunga qaramay, harbiy xizmatdan fuqarolik hayotiga o'tishni pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlashning tizimli mexanizmlari ilmiy adabiyotlarda hali yetarlicha yoritilmagan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – muddatli harbiy xizmatchilarni fuqarolik hayotiga moslashtirish jarayonida kasbiy yo'naltirishning pedagogik mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash va ularni yaxlit model ko'rinishida tizimlashtirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: muammoning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish; harbiy xizmatchilarning kasbiy o'z-o'zini belgilashiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash; pedagogik mexanizmlar tarkibini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish shart-sharoitlarini ko'rsatib berish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kasbiy yo'naltirish nazariyasining fundamental asoslari D. Syuper, J. Xolland va E.A. Klimov ishlarida yaratilgan. D. Syuper kasbiy rivojlanishni inson hayoti davomida kechadigan bosqichma-bosqich jarayon sifatida talqin qilib, "men-konsepsiya"ning kasb tanlovidagi hal qiluvchi rolini ko'rsatgan. J. Xolland esa shaxs tiplari va kasbiy muhit o'rtasidagi muvofiqlik g'oyasini ilgari surgan bo'lib, uning tipologiyasi bugungi kunda ham kasbiy diagnostikada keng qo'llaniladi. E.A. Klimov kasbiy o'z-o'zini belgilashni shaxsning faol, ongli faoliyati sifatida tavsiflab, kasblarni mehnat predmetiga ko'ra tasniflash tizimini taklif etgan.

N.S. Pryajnikov kasbiy o'z-o'zini belgilashni inson o'z mehnat faoliyatida shaxsiy ma'noni topish va uni ro'yobga chiqarish jarayoni deb hisoblaydi. Bu yondashuv harbiy xizmatdan qaytgan yoshlar uchun ayniqsa dolzarb, chunki ularning ko'pchiligi xizmat davrida qadriyatlar tizimini qayta ko'rib chiqadi va endilikda kasbni nafaqat daromad manbai, balki o'zini anglash vositasi sifatida izlaydi. E.F. Zeer esa kasbiy shakllanishni inqirozlar va ulardan chiqish yo'llari orqali tahlil qilgan bo'lib, harbiy xizmatdan qaytish ana shunday normativ inqirozlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

Harbiy xizmatdan fuqarolik hayotiga o‘tish masalasi xorijiy adabiyotlarda, asosan, N. Shlossberg tomonidan ishlab chiqilgan o‘tish nazariyasi doirasida o‘rganiladi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, insonning har qanday hayotiy o‘tishga moslashuvi to‘rt omil – vaziyat, shaxsning o‘zi, qo‘llab-quvvatlash tizimi va qo‘llaniladigan strategiyalar bilan belgilanadi. M. Anderson va J. Gudman bu modelni faxriylar bilan ishlashga tatbiq etib, harbiy tajribani fuqarolik kontekstiga “tarjima qilish” zarurligini alohida ta’kidlagan.

Kattalar ta’limi nazariyasi ham ushbu muammoni tushunishda muhim ahamiyatga ega. M. Noulz andragogik yondashuvda katta yoshdagi o‘quvchining shaxsiy tajribasi ta’limning asosiy resursi ekanini, o‘qish esa real hayotiy vazifalarni hal qilishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerakligini asoslagan. D. Kolbning tajribaviy o‘qitish sikli va J. Mezirouning transformativ ta’lim nazariyasi esa harbiy tajribani refleksiya orqali qayta anglash va undan yangi kasbiy imkoniyatlar sari foydalanish mumkinligini ko‘rsatadi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda kasbiy yo‘naltirish, asosan, maktab o‘quvchilari yoki ishsiz kattalar misolida o‘rganilgan, muddatli harbiy xizmatchilar esa alohida maqsadli guruh sifatida kam tadqiq etilgan. Shuningdek, mavjud ishlarda psixologik moslashuv masalalari ustunlik qiladi, uni ta’minlovchi pedagogik mexanizmlar esa yetarlicha tizimlashtirilmagan. Mazkur bo‘shliq tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va andragogik yondashuvlar tashkil etadi. Tizimli yondashuv kasbiy yo‘naltirishni o‘zaro bog‘liq komponentlardan iborat yaxlit jarayon sifatida ko‘rish imkonini berdi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv har bir harbiy xizmatchining individual qiziqishlari, qobiliyatlari va hayotiy rejalarini inobatga olishni taqozo etdi. Kompetensiyaviy yondashuv harbiy xizmat davrida egallangan ko‘nikmalarni fuqarolik kasblari talablari bilan solishtirish uchun asos bo‘ldi, andragogik yondashuv esa kattalar ta’limi tamoyillarini moslashuv dasturlariga kiritishni ta’minladi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlar va me’yoriy hujjatlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish, shuningdek so‘rovnoma va suhbat kabi empirik metodlardan foydalanildi. So‘rovnoma orqali zaxiraga bo‘shatilish arafasidagi harbiy xizmatchilarning kasbiy rejalari, ularning xizmatdan keyingi hayotga tayyorlik darajasi hamda qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan ehtiyojlarini aniqlash ko‘zda tutildi. [Empirik tadqiqot o‘tkazilgan bo‘lsa, respondentlar soni, harbiy qism/hudud va o‘tkazilgan davrni shu yerga kiriting.]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil va amaliy kuzatishlar asosida muddatli harbiy xizmatchilarning fuqarolik hayotiga kasbiy moslashuviga to‘sqinlik qiluvchi bir qator omillar aniqlandi. Birinchidan, ko‘pchilik yoshlarda xizmatdan keyingi davr uchun aniq kasbiy reja mavjud emas: ular qaror qabul qilishni bo‘shatilgandan keyingi davrga qoldiradi. Ikkinchidan, harbiy xizmatchilar o‘zlari egallagan ko‘nikmalarning fuqarolik mehnat bozorida qadrlanishini yetarli darajada anglamaydi. Uchinchidan, mehnat bozori, ta’lim imkoniyatlari va davlat tomonidan taqdim etiladigan imtiyozlar haqidagi axborot tarqoq va qiyin topiladigan holda qolmoqda.

Aniqlangan muammolarni hal etish uchun kasbiy yo‘naltirishni o‘zaro bog‘liq beshta pedagogik mexanizm orqali amalga oshirish taklif etiladi. Bu yerda “pedagogik mexanizm”

deganda maqsadga muvofiq tanlangan tamoyillar, mazmun, shakl va usullarning muayyan pedagogik natijaga olib keluvchi barqaror o‘zaro ta’siri tushuniladi. Mexanizmlarning tarkibi va vazifalari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Kasbiy yo‘naltirishning pedagogik mexanizmlari

Mexanizm	Asosiy mazmuni	Kutilayotgan natija
Diagnostik	Kasbiy qiziqish, qobiliyat va qadriyatlarni aniqlash; harbiy tajriba auditi	Individual kasbiy profil va rivojlanish trayektoriyasi
Motivatsion-qadriyatli	Kasbiy maqsadlarni shakllantirish, o‘z-o‘zini anglash, ijobiy kelajak obrazini yaratish	Faol kasbiy pozitsiya, ishga va o‘qishga ichki motivatsiya
Mazmuniy-texnologik	Treninglar, keys-stadi, kasbiy sinovlar, raqamli platformalar, mentorlik	Kasb tanlash va ish izlash ko‘nikmalari
Kompetensiyalar transferi	Harbiy ko‘nikmalarni fuqarolik kasb standartlariga “tarjima qilish”, malakani tan olish	Rezyumeda ifodalangan raqobatbardosh kompetensiyalar
Ijtimoiy-sheriklik	Harbiy qism, bandlik markazlari, ta’lim muassasalari va ish beruvchilar hamkorligi	Ishga joylashish yoki o‘qishga kirish uchun real imkoniyatlar

Diagnostik mexanizm butun jarayonning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi. Uning vazifasi harbiy xizmatchining kasbiy qiziqishlari, intellektual va amaliy qobiliyatlari, shaxsiy sifatlari hamda hayotiy qadriyatlarini aniqlashdan iborat. Bu maqsadda kasbiy qiziqishlar so‘rovnomalari, J. Xolland tipologiyasiga asoslangan testlar va strukturalashgan suhbatlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Muhim jihat shundaki, diagnostika faqat test natijalari bilan cheklanmasligi, balki xizmat davrida bajarilgan vazifalar, egallangan texnik ko‘nikmalar va yetakchilik tajribasini ham qamrab olishi kerak. Natijada har bir yigit uchun individual kasbiy profil shakllantiriladi.

Motivatsion-qadriyatli mexanizm yoshlarning kasbiy kelajakka nisbatan faol munosabatini shakllantirishga qaratilgan. Harbiy muhitda qarorlarning katta qismi yuqoridan belgilanishi sababli ayrim xizmatchilarda bo‘shatilgandan so‘ng tashabbuskorlik pasayishi kuzatiladi. Shuning uchun bu bosqichda refleksiv suhbatlar, maqsad qo‘yish mashg‘ulotlari, muvaffaqiyatli sobiq harbiylar bilan uchrashuvlar tashkil etish samarali hisoblanadi. Bunday tadbirlar yigitlarga harbiy xizmatni “yo‘qotilgan vaqt” emas, balki shaxsiy kamolotning muhim bosqichi sifatida qayta anglash imkonini beradi.

Mazmuniy-texnologik mexanizm kasbiy yo‘naltirishning amaliy mazmunini va uni yetkazish texnologiyalarini o‘z ichiga oladi. Unga mehnat bozori haqidagi axborot, kasblar olami bilan tanishtirish, rezyume tuzish, ish beruvchi bilan suhbatdan o‘tish, moliyaviy savodxonlik va tadbirkorlik asoslari kabi modullar kiradi. Andragogik tamoyillarga muvofiq, mashg‘ulotlar ma’ruza shaklida emas, balki interfaol treninglar, keys-stadi, rolli o‘yinlar va qisqa muddatli

kasbiy sinovlar ko‘rinishida o‘tkazilishi lozim. Raqamli platformalar va onlayn kurslar esa xizmat sharoitida ham o‘qishni davom ettirish imkonini yaratadi.

Kompetensiyalar transferi mexanizmi taklif etilayotgan modelning o‘ziga xos tarkibiy qismi hisoblanadi. Harbiy xizmat davomida shakllanadigan intizomlilik, stressga chidamlilik, jamoada ishlash, buyruqni aniq bajarish, texnika bilan ishlash va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish kabi sifatlar fuqarolik sohasida ham yuqori baholanadi. Biroq ular ko‘pincha harbiy atamalar bilan ifodalanganligi sababli ish beruvchi uchun tushunarsiz bo‘lib qoladi. Ushbu mexanizm doirasida harbiy lavozim va vazifalar fuqarolik kasb standartlari bilan solishtiriladi, egallangan ko‘nikmalar ish beruvchiga tushunarli tilda ifodalanadi va, imkon qadar, malakani rasmiy tan olish yo‘llari izlanadi.

Ijtimoiy-sheriklik mexanizmi yuqoridagi barcha mexanizmlarning amaliy natijaga aylanishini ta’minlaydi. Kasbiy yo‘naltirish faqat harbiy qism doirasida qolib ketsa, u nazariy xarakter kasb etadi. Shu bois harbiy qismlar, mahalliy bandlik organlari, kasb-hunar ta’limi muassasalari, oliy ta’lim tashkilotlari va ish beruvchilar o‘rtasida hamkorlik shartnomalari asosida ishlaydigan tarmoq yaratish zarur. Bunday tarmoq bo‘shatilgandan keyingi dastlabki oylarda yigitni yolg‘iz qoldirmasdan, unga mentorlik va kuzatuv yordamini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Mazkur mexanizmlar alohida-alohida emas, balki ketma-ket va bir vaqtda harakat qiluvchi yaxlit tizim sifatida amal qilgandagina kutilgan samarani beradi. Jarayonni uch bosqichga ajratish maqsadga muvofiq: xizmatning so‘nggi davrida tayyorlov bosqichi (diagnostika va motivatsiya), bo‘shatilish arafasidagi faol bosqich (o‘qitish va kompetensiyalar transferi) hamda bo‘shatilgandan keyingi kuzatuv bosqichi (ishga joylashtirish va mentorlik). Bunday yondashuv N. Shlossbergning o‘tish jarayonini “kirish”, “ichida bo‘lish” va “chiqish” bosqichlari orqali tahlil qilish haqidagi g‘oyasiga ham mos keladi.

Taklif etilgan model mavjud amaliyotdan bir necha jihati bilan farq qiladi. Avvalo, u kasbiy yo‘naltirishni bo‘shatilgandan keyingi bir martalik tadbir emas, balki xizmat davridayoq boshlanadigan uzluksiz jarayon sifatida talqin qiladi. Qolaversa, harbiy tajriba kamchilik emas, balki kasbiy resurs sifatida qaraladi. Shu bilan birga, modelni amalga oshirishda ayrim cheklovlar mavjudligini ham e’tirof etish lozim: harbiy qismlarda malakali kasbiy maslahatchilarning yetishmasligi, xizmat jadvali tufayli o‘quv vaqtining cheklanganligi hamda idoralararo muvofiqlashtirishning murakkabligi shular jumlasidandir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot muddatli harbiy xizmatchilarni fuqarolik hayotiga moslashtirishda kasbiy yo‘naltirish hal qiluvchi pedagogik omil ekanini ko‘rsatdi. Xizmatdan qaytgan yoshlarning muvaffaqiyatli integratsiyasi ularning kasbiy o‘z-o‘zini belgilash darajasi, o‘z tajribasini qadrlay olishi va qo‘llab-quvvatlash tizimining mavjudligiga bevosita bog‘liq. Diagnostik, motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-texnologik, kompetensiyalar transferi va ijtimoiy-sheriklik mexanizmlaridan iborat model ushbu omillarni yagona tizimga birlashtiradi.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi takliflar ilgari suriladi: harbiy qismlarda xizmatning so‘nggi olti oyida o‘tkaziladigan kasbiy yo‘naltirish modulini joriy etish; harbiy lavozimlarni fuqarolik kasb standartlariga muvofiqlashtiruvchi qo‘llanma ishlab chiqish; bandlik organlari va ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda bo‘shatilgan yigitlar uchun individual kuzatuv

tizimini yo‘lga qo‘yish; harbiy qismlardagi tarbiyaviy ishlar bo‘yicha mutaxassislarni kasbiy maslahat berish metodikasi bo‘yicha qayta tayyorlash.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan modelning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali empirik tekshirish, shuningdek hududiy va ijtimoiy-demografik farqlarni hisobga olgan holda uni moslashtirish masalalarini o‘rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие. – М.: Академический проект, 2003. – 336 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учебное пособие. – М.: Академия, 2004. – 304 с.
4. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. – М.: Академия, 2008. – 320 с.
5. Anderson M.L., Goodman J. From military to civilian life: Applications of Schlossberg’s model for veterans in transition // Career Planning and Adult Development Journal. – 2014. – Vol. 30, No. 3. – P. 40–51.
6. Holland J.L. Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments. – 3rd ed. – Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1997.
7. Knowles M.S., Holton E.F., Swanson R.A. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development. – 6th ed. – Burlington: Elsevier, 2005.
8. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984.
9. Mezirow J. Transformative Dimensions of Adult Learning. – San Francisco: Jossey-Bass, 1991.
10. Schlossberg N.K. A model for analyzing human adaptation to transition // The Counseling Psychologist. – 1981. – Vol. 9, No. 2. – P. 2–18.
11. Super D.E. The Psychology of Careers. – New York: Harper & Row, 1957.